

ties” chapter (pp. 117-166). In this part the writer underlines the expulsion of Turkish and Muslim population from the Balkans, Caucasus and Crimea which had been wittingly or unwittingly neglected in most accounts of world history. Osterhammel’s indication of hundreds of thousands of Muslims and/or Turks (totally reaches to nearly 3 millions in the nineteenth century) who were either massacred or uprooted from their territories is important not for shedding light on lesser known historical reality but constituting a suitable base that may trigger other researchers to study these crucial topics. (pp. 139-42)

The author’s approach towards Kemalist revolutions is highly balanced. He does not praise the revolution for being democratic and opening the gate of freedom for people. Neither he slams on or underestimates Atatürk’s attempts for modernization of Turkey that is inherited from the late Ottomans. As he simply puts, Atatürk was “certainly not democrat” but also “not a warmonger, not a Turkish Mussolini” (p. 570). This dispassionate stance of his can also be regarded as a response to some non-academic and hysterical studies such as Stefan Ihrig’s “Atatürk in the Nazi Imagination.”

Overall, *The Transformation of the World* constitutes a good starting point for all historians who are at the early stages of their academic researches as well as for those academics who are searching for context and comparisons for their studies in progress.

Benjamin C. Fortna. *The Circassian: A Life of Eşref Bey, Late Ottoman Insurgent and Special Agent*. London: Hurst, 2016. xiv+256 sayfa.

M. Talha Çiçek

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

talha.cicek@medeniyet.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1367-3995

DOI: 10.20519/divan.335631

Eşref Kuşçubaşı geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminin dikkate değer şahsiyetleri arasında olup, aynı zamanda İttihat-Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa içerisinde oynadığı rol bakımından en tartışmalı olanlarından-

dır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Arabistan ve Suriye'deki faaliyetleri dolayısıyla –fakat daha ziyade kendi anlattıklarından hareketle– “Türk Lawrence”i olarak adlandırılacak kadar şöhret sahibi olmasına rağmen, hakkında son zamanlara kadar ciddi bir tarih araştırması yapılmamıştır.⁵ Enver Paşa'ya olan yakınlığıyla bilinen Eşref; Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda dikkate roller oynamış, İngilizlere esir düşmüş, 1920'de serbest bırakıldıktan sonra Milli Mücadele'ye katılmış, fakat Mustafa Kemal'le ters düşüp Yunanistan'a sığınmıştır. Bu sebeple Lozan'da Türkiye'ye girmesi yasaklanan 150'likler listesine dahil edilmiş ve 1950'lere kadar memleketine dönmesine izin verilmemiştir. Bütün bunlardan dolayı, geçtiğimiz Kasım ayında Osmanlı ve Türkiye eğitim tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Benjamin C. Fortna tarafından yayınlanan kitap, bu konuda önemli bir boşluğu doldurmaya adaydır. Eşref kitabı hem Kuşçubaşı'nın hayatının bilinmeyen noktalarını aydınlatmakta hem de bu hayat hikayesi üzerinden okuyucuya Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin sancılarını anlama imkanı sunmaktadır. Kitabın en önemli özelliği, Eşref Kuşçubaşı'nın özel arşivinde bulunan zengin malzemeyi kullanmış olmasıdır. Bu kaynaklar ATASE, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve İngiliz Ulusal Arşivleri'nden çok sayıda belge ile de desteklenmektedir.

Oldukça akıcı bir üslupla kaleme alınan kitap giriş ve sonuç dahil dokuz bölümden oluşmaktadır. Bölümler Kuşçubaşı'nın hayatının önemli noktaları göz önüne alınarak episodik biyografi (*episodic biography*) tarzında kurgulanmıştır. Giriş bölümünde, yazarın Eşref'in özel arşivine ulaşma serüvenini anlattığı bir girizgahtan sonra bu arşivdeki belgeler ve kullanılan diğer kaynaklar hakkında bilgi verilmektedir. Akabinde, kitabın yaklaşımından bahisle, sıradan okuyucuyu da göz önünde bulunduran ve teoriden kaçınan bir bakış açısı ile kaleme alındığı ifade edilmektedir. Son olarak, Çerkez bir aileden gelen Eşref Kuşçubaşı'nın ailesinin Kafkasya'dan göçü ve oldukça hareketli bir millet olan Çerkezlere mensup olmanın kahramanımızın hayatına ve kişiliğine olan etkisi irdelenmektedir. Kitabın birinci bölümü, Eşref Kuşçubaşı'nın hayatının 1911'e kadar olan kısmını kapsamakta olup, Said Nursi'yle olan dostluğundan, Sultan II. Abdulhamit tarafından Arabistan'a sürgüne gönderilmesine ve affedildikten sonra bir süre yaşadığı İzmir'deki maceralarına kadar Kuşçubaşı'nın hayatında

5 Eşref hakkındaki yegane çalışma Philip Stoddard'a ait olup, büyük oranda Eşref'in kendi anlattıklarından hareketle kurgulanmıştır ve Kuşçubaşı'nın anlattıklarını kritik bir sorgulamaya tâbi tutmadan kullanmaktadır. Stoddard'ın çalışmaları hakkında bir değerlendirme için bkz. Polat Safi, “A First Button Done Up Wrongly: Revisiting Philip H. Stoddard's ‘Special Organization’ after Half a Century” (basım aşamasında). Makale'nin basılmış hâlini benimle paylaştığı için Dr. Polat Safi'ye teşekkür ederim.

önemli dönüm noktası olabilecek birçok olaya temas etmektedir. Yazar, Eşref'in kişisel arşivinden ve diğer kaynaklardan istifadeyle bu dönemin tarihi açısından da önemi haiz pek çok detayı gün ışığına çıkarmaktadır.

İkinci Bölüm, Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali sonrasında Enver ve Mustafa Kemal Bey'lerin de aralarında bulunduğu bir gurup Türk ve Arap İttihat-Terakki mensubu tarafından organize edilen direniş hareketinde Eşref'in oynadığı rolü ele almaktadır. Enver Paşa'nın isteği üzerine Libya direnişine katılan Eşref, uzun ve maceralı bir yolculuğun ardından Mısır ve Cezayir üzerinden Trablusgarp'a varmış ve Şeyh Salih Şerif Senusi ve takipçilerinin de desteğiyle yerel direniş guruplarının oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Kuşçubaşı burada, Derne yakınlarındaki Aynu'l-Mansur karargahında gönüllülerin askerî eğitimini organize etme, aşiretlerin direnişin tarafında tutulmasını sağlama ve genel karargahla koordineli bir şekilde saldırılar organize etme gibi kritik görevler yerine getirmiştir. Arapça'ya olan hakimiyeti bu tarz işlerin kolayca üstesinden gelmesini sağlamıştır.

Trablusgarp'ta Senusi savaşçıları eğitirken ve İtalyanlara karşı başarılı bir direniş hareketi organize ederken Balkan savaşlarının patlak vermesi, diğer birçok İttihatçıyla birlikte Eşref'in de Libya'yı terk etmesiyle neticelenmiştir. Zira imparatorluğun bekasını tehdit altında görmekteydiler. Kuşçubaşı'nın Balkan Savaşları'ndaki katkısının konu edildiği Üçüncü Bölüm, kişisel arşivindeki belgelerin eksikliğinden dolayı daha ziyade Edirne kuşatması, Babıali Baskını ve İkinci Balkan Savaşı üzerine odaklanmaktadır. Bu kısımda Eşref'in Bulgarlara karşı organize ettiği çatışmalar ele alınmaktadır. Ayrıca, Babıali Baskını ve Mahmut Şevket cinayetleri üzerine daha önce tarihçiliğin bilgisi dahilinde olmayan detaylar verilmektedir. Örneğin, Eşref'in –Cemal Paşa'nın teklifiyle– Prens Sabahaddin'i, kaçmayı “tavsiye etmek” suretiyle ölümden kurtardığı gibi. Bu bölüm Eşref'in de kurucuları arasında bulunduğu ve kendisi tarafından “ilk cumhuriyet” olarak tanımlanan “Batı Trakya İslam Cumhuriyeti” hakkında da dikkate değer bilgiler içermektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Eşref'in aldığı görevleri konu edinen Dördüncü Bölüm, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden savaş içerisinde cereyan eden olaylara kadar dikkat çekici birçok hususu okuyucunun bilgisine sunmaktadır. Kuşçubaşı, savaş patlak vermeden önce, muhtemel ittifak seçenekleri hakkında daha net bilgi sahibi olmak amacıyla Enver Paşa tarafından Avrupa ülkelerine üç ay sürecek bir seyahate gönderilmiş ve izlenimlerini yeni Erkanharbiye reisine bir raporla sunmuştur. Akabinde İzmir'de görev yapmış ve daha sonra propaganda göreviyle Arabistan'a gönderilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Kanal Harekatı çerçevesinde aşiret-

ler arasında propaganda yapmak ve Mısır'da isyan çıkartmak için Enver Paşa tarafından –İzmitli Mümtaz Bey'le birlikte– görevlendirilmiştir. Kitabın bu bölümü kanal hareketi hakkında oldukça ilgi çekici bilgiler vermektedir.

Benzer şekilde Altıncı Bölüm de kahramanımızın Birinci Dünya Savaşı esnasındaki faaliyetleri hakkındadır. Kuşçubaşı bu kez Arabistan yarımadasındadır ve Necid, Yemen ve Mekke'de bazı misyonlar üstlenmiştir. Özellikle Şerif Hüseyin İsyanı'ndan sonra, Arabistan'da sürgündeyken edindiği tecrübe ve birikime ihtiyaç duyulmaktaydı. Fakat öncesinde, 1915 yılı sonuna doğru Mehmed Akif ve Salih Şerif Sünusi gibi kişilerin de aralarında bulunduğu bir heyetin üyesi olarak Necid bölgesinin önde gelen aşiret liderlerinden İbn Suud ve İbn Reşid'i ziyaret ederek onları Halife'ye daha fazla destek vermeye davet etmiştir. Akabinde ise, Şerif Hüseyin İsyanı ile birlikte ikmal yolları kesilen Yemen'deki orduya para ve altın göndermek ve onlardan vazgeçilmediği mesajını iletmek üzere bu bölgeye gönderilmiştir. Fakat yolculuk esnasında Şerif Hüseyin'in güçleriyle çatışmaya girmiş ve yaralanarak esir düşmüştür. Buradan Mısır'daki Seyd-i Beşir esir kampına gönderilmiştir ve akabinde de Malta'ya nakledilecektir. Kitabın Yedinci Bölümü ise Eşref'in esaret esnasında yaşadıklarıyla ilgilidir. Mekke'de karşılaştığı Aziz Ali Mısri Kuşçubaşı'ndan kendisini hain olarak görmemesini, Türk ulusu için hâlâ kanlı gözyaşları dökmeye hazır olduğunu ifade eder.

Kitabın son bölümü ise Eşref'in esaretten kurtuluşunu, Anadolu'daki Milli Mücadele'ye katılımı ve Mustafa Kemal'le ters düşüp Kurtuluş Savaşı kadrolarına cephe almasını konu edinmektedir. Bu bölümde, İttihatçılar arasındaki Milli Mücadele döneminde de devam eden güç mücadelelerine ve kamplaşmalara ışık tutması açısından oldukça ilginç bilgiler mevcuttur.

Hem kullandığı kaynaklar hem sade üslubu hem de literatüre yaptığı katkı açısından oldukça dikkate değer bir çalışma olan kitap, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinin ortaya çıkardığı gerilim, dönüşüm, yalpalama ve çelişkilerin bir kişinin hayatı üzerinden özeti niteliğindedir ve her bakımdan mutlaka Türkçeye kazandırılmalıdır. Benjamin Fortna'nın bu önemli çalışmasının Türkçe baskısı da en kısa zamanda raflarda görmek dileğiyle...